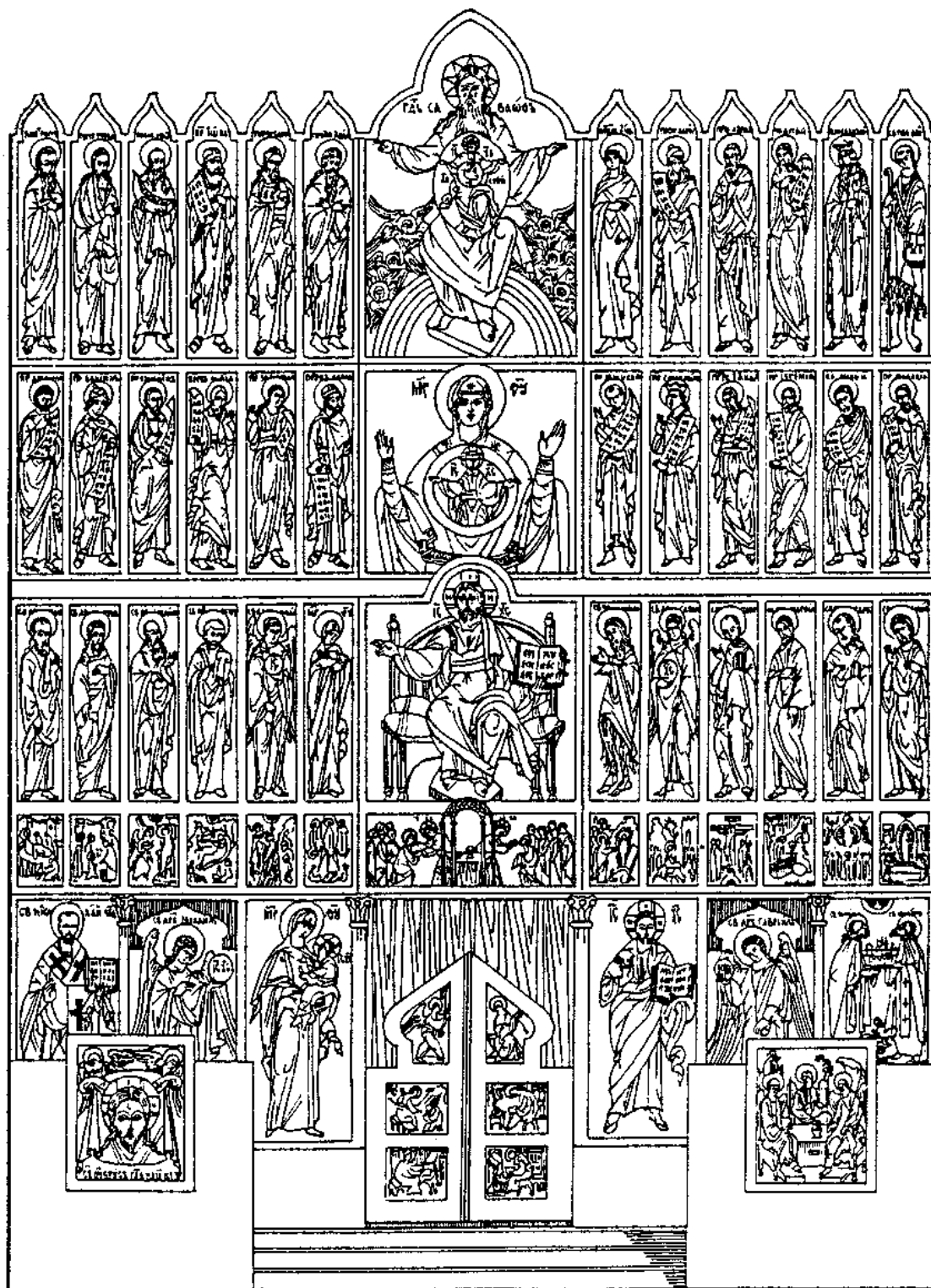

robert de caluwé

LEXIKON EIKONIKON

robert de caluwé

LEXIKON EIKONIKON

Bij de oorspronkelijk (ringband) versie van dit lexikon schreef pater De Caluwé:

Inleiding

Toen ik in 1934 voor het eerst in aanraking kwam met de wonderde wereld van ikonen, merkte ik dat mijn kennis van de Russische taal niet die vakterminologie dekte, welke door ikoonschilders gebruikt werd. Het schilderen van ikonen waagde ik onder de kundige leiding van mijn leermeester Pimen Sofronof, die naar Rome uitgenodigd werd om een ikonostase te schilderen voor een in 1942 te houden 'Wereldtentoonstelling van Christelijke Kunst' die in de galerijen van het Vaticaan zou plaatsvinden. Door het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog in 1940 kon deze tentoonstelling niet doorgaan. Deze ikonostase hervindt zich nu in de gebouwen van de Oosterse Congregatie in Rome.

Voor Pimen Sofronof was ik tolk, daar hij het Italiaans niet machtig was en praktisch alleen Russisch sprak. Hij merkte mijn interesse voor zijn werk en van hem leerde ik het voorbereiden van de ikonenplaten en de techniek van het schilderen. Pimen Sofronof was geboren in het dorp Tichodka (bij Pskof) en behoorde tot de groep der Oud-rituelen (Staro-obradtsi), die meestal Oudgelovigen genoemd worden. Zijn leermeester was Pimen Frolof, die uit het zelfde dorp afkomstig was. Volgens Vladimir V. Krasilin, hoofd van de restauratie-activiteit in de Sowjet-Unie zijn beiden, Pimen Sofronof en Pimen Frolof, de enigen die de oude techniek van het ikoonschilderen in Rusland in onvermengde zuiverheid bewaard hebben. In nederige dankbaarheid wijd ik dan ook dit werkje aan deze beide leermeesters.

Robert de Caluwé

Toelichting

Het doel van deze uitgave is een praktische gids te zijn voor allen die zich in ikonen interesseren. Dit geldt zowel voor hen die ikonen schilderen als voor allen die zich in de literatuur over ikonen verdiepen of op hun reizen in contact komen met ikonen, muurschilderingen of mozaïeken. Het is vanzelfsprekend dat dit werkje onvolledig is, en dat er van de andere kant woorden in uitgelegd worden die iedereen kent. Het is goed mogelijk dat het woord 'aartsbischop' door iedereen verstaan wordt, maar ik kan me voorstellen dat de juiste omschrijving van 'aartspriester' of 'aartsdiaken' bij velen welkom zal zijn.

Bij het uitleggen van een woord is op de eerste plaats gedacht aan het gebruik van dit woord in de ikonografie: bij het woord 'bisschop' wordt dus op de eerste plaats beschreven hoe een heilige, die bisschop was, op ikonen voorgesteld wordt.

Naschrift van de toenmalige redactie

De tekst voor dit Lexikon werd afgerond in het Finse Visingsö op 17 juni 1987. Tien jaar later, op 8 juli 1997 werd de laatste pagina getypt en kon voor de laatste keer het inschrijf-, knip/plak-, snij- en verkleinwerk beginnen. De uitgave werd nog 'computerloos' gestart en moest dus tot het eind toe op de 'oude ambachtelijke' manier worden voortgezet. De blaadjes zijn als losse bijlagen bij het bulletin EIKONIKON geleverd, in de jaren 1991-1997.

EIKONIKON bedankt natuurlijk vooral de auteur Robert de Caluwé. Wij denken dat we met dit gezamenlijke project een gedegen naslagwerk aan het Nederlands taalgebied hebben toegevoegd.

Kees van Veen / Thom Breukel, EIKONIKON, Avenhorn/Amsterdam

© 1991 e.v., EIKONIKON, Avenhorn
1ste druk: Painomies Oy, Helsinki 1988

Voorwoord bij de digitale versie

Dit is de digitale versie van originele tekst van pater De Caluwé. De uitgave is gratis en voor vrij gebruik beschikbaar als pdf-bestand op www.eikonikon.nl

In voorkomende gevallen werden schrijffouten gecorrigeerd. Hier en daar zijn verbeteringen aangebracht en inconsequenties hersteld. De tekst is aangepast aan de nieuwe spelling.

Om technische redenen zijn de oorspronkelijke, in de lopende tekst geschreven, Griekse en kerkslavische voorbeeldteksten niet opgenomen.

Het teken > staat voor een 'zie-verwijzing': de term wordt elders uitgelegd onder het na dit teken staande (*cursief geschreven*) trefwoord.

De tekst en de afbeeldingen werden (met bijzondere dank aan Kamiel Mertens) ingescand door Studium Generale vzw in Balen-België.

© 2002, Stichting EIKONIKON, Amsterdam Zuidoost

EIKONIKON - NIEUWS ROND IKONEN

is een ongebonden, particuliere uitgave op niet-commerciële basis, met informatie over exposities, cursussen, techniek, icoonbeschrijvingen en boeken.

Abonnementsprijs: 9 euro per jaar.

Het bulletin is een uitgave van de stichting EIKONIKON, die zich bezighoudt met het geven van adviezen en informatie en probeert mensen die zich voor ikonen en ikoonschilderen interesseren met elkaar in contact te brengen.

OPGAVE ABONNEMENTEN:

Kees van Veen

Wethouder den Hertogstraat 28

1107 DA Amsterdam Zuidoost

tel.: 06-22 78 96 96 of 020-691 27 87

EIKONIKON

website: www.eikonikon.nl

e-mail: mac@eikonikon.nl

A

aartsbisschop

De bisschop van een grotere stad kreeg vaak de titel aartsbisschop. In het jaar 400 was Konstantinopel een aartsbisdom en daarom draagt Johannes Chrysostomos, die toen aan het hoofd van dit aartsbisdom stond, de titel 'Aartsbisschop van Konstantinopel'.

aartsdiaken

Daar waar, vooral in de grotere kerken, meerdere diakens dienst deden, werd de oudste van hen aartsdiaken. Hij draagt in de Slavische traditie zijn >orarion zoals hiernaast afgebeeld.

aartsengel

In de rangorde van >dionysios de areopagiet staan aartsengelen op de voorlaatste plaats. In de bijbel worden er drie met name genoemd: Michaël, Gabriël en Rafaël. In de >apokriefe literatuur worden vermeld: Uriël, Jehudiël, Sealtiel en Barakiël. In de ruïnes van Faras (Nubië, Egypte) staat bij een engel de naam Litaxkuel. De franciscaan Amadeus stelde

in de 15de eeuw een lijst op met de namen van de aartsengelen. Deze lijst heeft grote invloed gehad op de kerkelijke kunst van West-Europa. De tabel onderaan de bladzijde geeft de namen van vijf handschriften waarin aartsengelen zijn genoemd. Uit deze tabel blijkt dat de namen in de bijbel genoemd in alle handschriften dezelfde zijn. Ook Uriël, met een kleine verschrijving in Papyrus 8, is hetzelfde.

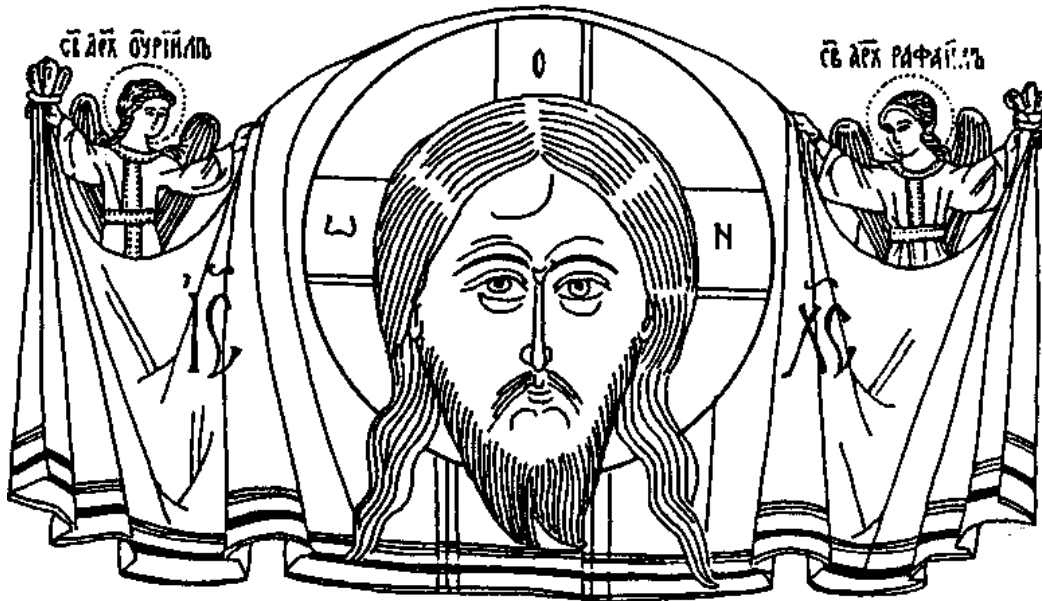
aartspriester

Een verdienstegrad voor priesters, die daardoor het recht hebben een >nabedrennik en soms ook een >palitsa te dragen tijdens de liturgische diensten.

abgarportret

Volgens een legende zou de koning van Edessa, Abgar, een brief aan Jezus geschreven hebben met het verzoek naar Edessa te komen om hem van zijn ziekte te genezen. Jezus antwoordde dat hij niet kon komen, aangezien zijn opdracht in de eerste plaats in Palestina lag. Abgar stuurde daarop zijn hofschilder Anania(s) naar de plaats waar Jezus preekte met de opdracht een schilderij van Jezus' gelaat te maken. Abgar was ervan overtuigd dat het aanschouwen van dit schilderij hem van zijn ziekte zou genezen. De legende vertelt dat de schilder de trekken van Jezus' gelaat niet kon weergeven aangezien het gelaat veel te sterk straalde. Daarop boog Jezus zich over het schilderdoek en de trekken van zijn gelaat werden er op afgedrukt. Bij het aanschouwen van dit - zonder mensenhanden gemaakte -

AHMIN PAPYRUS	PAPYRUS 8e INVENT 5730 Bibl. Nat. Paris	RUÏNES van PALERMO	FRANCISKAAN AMADEUS	VOORBEEL- DENBOEK van FILIMONOF
MICHAEL	MICHAEL	MICHAEL	MICHAEL	MICHAEL
GABRIEL	GABRIEL	GABRIEL	GABRIEL	GABRIEL
RAFAEL	RAFAEL	RAFAEL	RAFAEL	RAFAEL
URIEL	SURIAL	URIEL	URIEL	URIEL
RAGUEL	SADAKYAL	JEHUDIEL	JEHUDIEL	JEHUDIEL
SAMIEL	ANANYAL	SEALTIEL	SALATIEL	SEALTIEL
REMEIEL	FANUEL	BARAKIEL	BARAKIEL	BARAKIEL

beeld, werd Abgar genezen. Van deze legende bestaan veel variaties en op grond van de legende ontstond de naam van die ikoon waarop het gelaat van Jezus op een doek staat afgebeeld (tekening hierboven).

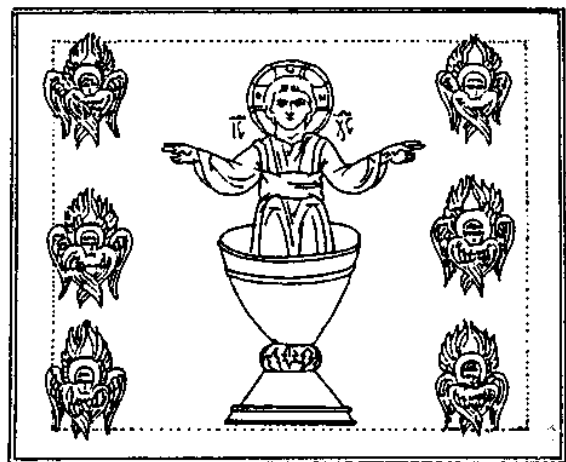
de in zijn graf staande Christus op afgebeeld.

acheiropoietos

>mandylion

achterglasikoon

In plaats van op een met >levkas voorbereide houten plaat te schilderen, wordt de ikoon in 'spiegelschrift' op een glazen plaat aangebracht, en daarna met de beschilderde kant op een plankje of karton ingelijst. De voorkant is dus onbeschilderd glas. De oudste tot nu toe bewaarde achterglasikonen stammen uit Zevenburgen (Roemenië). Het werd een volkskunst die zich over de gehele Balkan verspreidde en uitlopers had tot in Tirol.

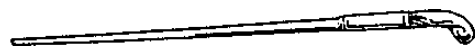

aer

Een meestal vierkante doek, waarmee kelk en pateen bedekt worden tijdens de eucharistieviering tot op het ogenblik waarop het credo (geloofsbelijdenis) gezongen wordt. Tijdens het zingen van het credo nemen de om het altaar staande priesters het aer aan de vier hoeken op en bewegen het op en neer als een symbool van de boven de kelk en pateen zwevende Heilige Geest. De doek is soms versierd met een kruis, soms met de levenbrengende >artos (zie afbeelding). Soms is er

agaat

Een houten staafje waarop een agaatsteent bevestigd is. De agaatsteent wordt gebruikt voor het polijsten van de met bladgoud bedekte gedeelten van de ikoon. Indien het bladgoud aangebracht is met behulp van >mixtion, wordt aangeraden deze goudgedeelten niet te polijsten. De Russische ikoonschilders namen voor het polijsten van het bladgoud meestal een tand van een beer of een wolf.

agape

De maaltijd die gehouden werd om het graf of de sarcofaag van een overledene, meestal op zijn/haar verjaardag. De christenen zetten deze traditie voort, met dit verschil dat de maaltijd gehouden werd op de sterfdag. Aan het eind van de maaltijd werd meestal een eucharistieviering gehouden. Zie ook >fractio panis en >festella.

akathistos / akafist

Een verzameling lofzangen ter ere van Christus, zijn Moeder of een heilige, die uit 12 kondakken en 12 ikossen bestaat. Tijdens het zingen blijft men staan (a-kathis = zonder zitten).

albast

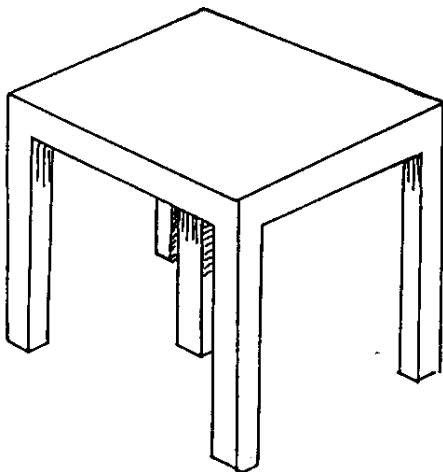
In Griekenland werd voor het bedekken van de ikoonplaat met >levkas verpulverd marmer gebruikt. Dit marmerpoeder kwam vaak van de Egyptische stad Alabastron.

alie

Een door ikoonschilders gebruikt rood dat overeenkomt met het Engelse crimson.

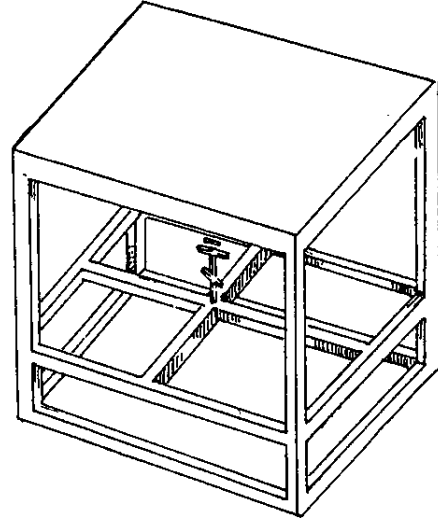
altaar

Een meestal van hout gemaakte tafel waarvan de vier zijden even lang zijn. Soms heeft de tafel centraal een vijfde poot, waarin de relikwieën van de patroonheilige van de kerk ingesloten zijn. In tegenstelling tot de westerse traditie, bevinden zich geen relikwieën in het tafel-

blad; deze zijn ingenaaid in het >antimension. Het altaar is steeds vrijstaand van de oostelijke wand van de kerk. Op 27 april 1986 vond een altaarwijding plaats in de

Drieuldigheidskathedraal van het Daniëlovklooster. In plaats van een vijfde poot waren de vier poten met een in kruisvorm uitgevoerde versterking versierd (tekening hierboven), waarop centraal een zoge-

naamd 'orthodox' kruisje geplaatst is.

altaarkruis

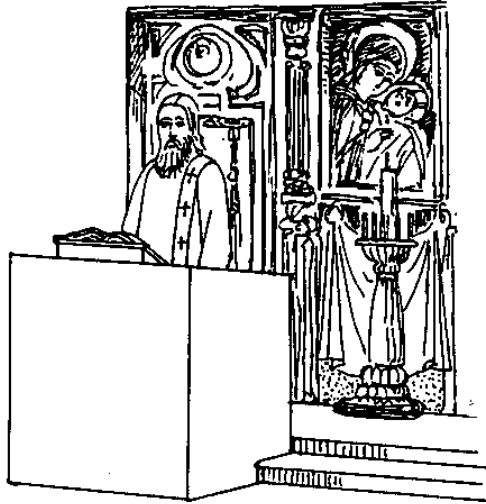
Een kruis dat altijd op het altaar ligt en dat op het einde van de eucharistieviering gebruikt wordt om de aanwezigen te zegenen, waarna

het door de gelovigen met een kus vereerd wordt. Dit kruis wordt ook gebruikt bij de waterwijding. Gewoonlijk heeft het onderaan een handvat, en het kan van hout of metaal zijn. Nevenstaand altaarkruis is een voorbeeld van een kruis zoals dat door de gelovigen van de Karpaten in de winter werd gesneden en daarna aan de kerk werd geschonken.

ambon

Van het Griekse woord dat 'verhoging' betekent. Het is een verhoogde plaats vóór de >ikonostase waar het evangelie gelezen en vaak ook gepreekt wordt. In Russisch-orthodoxe kerken is dit vaak de plaats van het koor. De lezing van het evangelie en de preek gebeurt vanaf de >solea. Vaak is op de voorzijde van het ambon een lessenaar aangebracht.

amnos

Op een >pateen ligt het in doeken gewikkelde Jezuskind als symbool voor de eucharistische handeling waarin het brood geconsacreerd wordt tijdens de eucharis-

tie. In Griekenland staat deze voorstelling op de muur boven het voorbereidingsaltaar in het >proskomidikon.

ampoli
>bolus

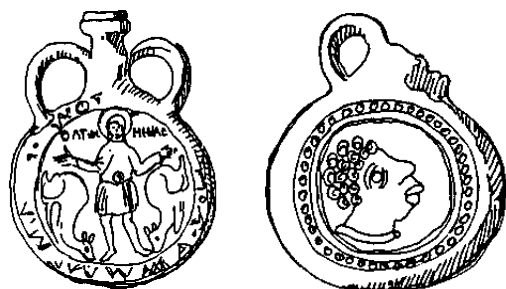
ampullen

Flesjes van metaal of aardewerk die door pelgrims gebruikt werden om wat olie mee naar huis te brengen die ze in de door hun bezochte kerken kregen. De olie was afkomstig van de lampen die bij het graf van een heilige brandden. Voor de studie van ikonen zijn ze van groot belang omdat op deze flesjes vaak zeer gedetailleerde prototypen van ikonen staan (afbeelding hieronder). De meest bekende zijn de 16 flesjes van Monza (ten noorden van Mi-

laan), die vóór het jaar 600 vervaardigd zijn. Ze werden door Paus Gregorius de Grote aan Theodolinde, koningin der Longobarden geschonken. Ook uit het Katharinaklooster van Sinai werden zulke ampullen meegebracht. In de Proloog van zijn Canterbury Tales schrijft Chaucer: "...a bolle and a bagge he bar by his side a hundred of Ampulles on his hat seten, signes of Synay."

In Egypte was het de bedevaartsplaats van de heilige kameeldrijver Menas waar zulke ampullen vandaan kwamen. Rechts een kruikje waarin water uit de bron, die vlak bij de Menaskerk gelegen was, vervoerd werd. Het toont duidelijk dat Menas een neger was.

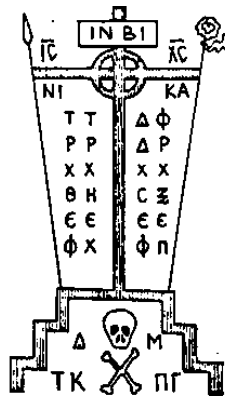

anachoreet

Een monnik die alleen woont, een kluisnaar.

analabos (analabion)

Het Griekse woord betekent 'iets op zich nemen'. Het is een kleed (een soort breed scapulier) dat de schouders en ook soms het hoofd bedekte. Het werd door de monniken gedragen als ze lichtelijk ziek

waren, of buiten het klooster iets moesten verrichten. Tegenwoordig is het een teken dat de monnik het 'grote habijt', het grote >schima aangenomen heeft. Het is van zwart linnen.

Gewoonlijk draagt het deze teksten:

Jesus de Nazarener, koning der joden.

Jesus Christus overwint.

Eervolle trofee, verschrikking der duivelen.

Tranen storten zegt meer dan woorden.

Christus schenkt genade aan de christenen.

Christus heiligde het hout van het kruis.

Satan viel en we vonden het paradijs.

Het licht van Christus verlicht ieder mens.

De kracht van de monnik.

De schedelplaats werd het paradijs.

anapeson

Het woord betekent 'de neergevallene'. Op deze ikoon ligt de jonge, baardloze Christus op een rustbed, omgeven door Maria, een engel met een >ripidion en de aartsengel Gabriël die de lijdenswerktuigen in de hand houdt: het kruis, de spons en de lans. In het kerkslavisch heet de voorstelling 'Het niet-sluimerend oog'. De ikoon wordt gedeut als een interpretatie van Genesis 49:9: "De welp van een leeuw is Juda ...wie waagt hem te wekken.", en van psalm 121:4: "Zie, niet sluimert noch

slaapt de behoeder van Israël." Feitelijk is het een visuele voorstelling van een apocriefe tekst: tijdens een voettocht rust Jezus uit en Maria heeft een visioen waarin de aartsengel Gabriël haar de lijdenswerktuigen toont.

anastasis

De opstanding, de ikoon van Pasen, waarop de in het wit geklede Christus de poorten van de >hades verbreekt en aan de heiligen van het oude verbond de tijding brengt dat Hij door zijn kruisdood en zijn opstanding de dood overwonnen heeft en aan allen de verlossing brengt.

ankh-kruis

De Egyptische hiëroglief 'ankh' betekent leven, en werd in de Koptische Christelijke kunst overgenomen als een symbool voor Christus. In het Westen is het bekend onder de naam 'Cruz Ansata'.

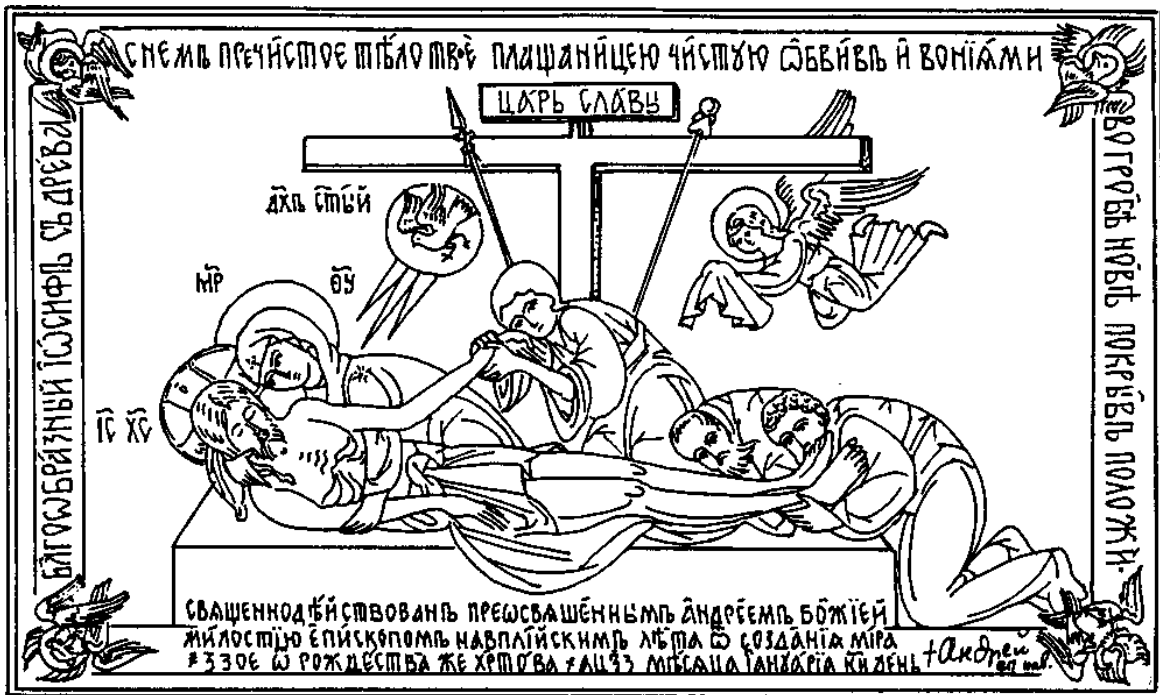

antimension-antimins

Een doek van linnen of zijde die met de ingenaaide relikwieën zijn pendant heeft in de altaarsteen van het Westen. Gewoonlijk is in het midden de graflegging van Christus afgebeeld. (zie volgende bladzijde). Onderaan is de handgeschreven naam van de bisschop die het antimension gewijd heeft. Het antimension ligt - als er geen eucharistieviering is - opgevouwen midden op het altaar onder het evangelieboek.

apocrief

Betekent verborgen Het zijn die boeken welke niet tot de canon van de Heilige Schrift behoren en vroeger alleen door ingewijden gelezen mochten worden. Het zijn legendarische berichten over Jezus, Maria en de apostelen. Deze berichten werden in de tweede eeuw niet door de Kerk aangenomen, sommige zelfs veroordeeld als vals. Ze werden vaak op naam van een apostel gezet met het doel aan autoriteit te winnen. Enkele titels maken dit duidelijk: het proto-evangelie van Jacobus, het evangelie van Barnabas, het evangelie van Petrus. Andere bekende apocriefe geschriften zijn: het evangelie van de ge-

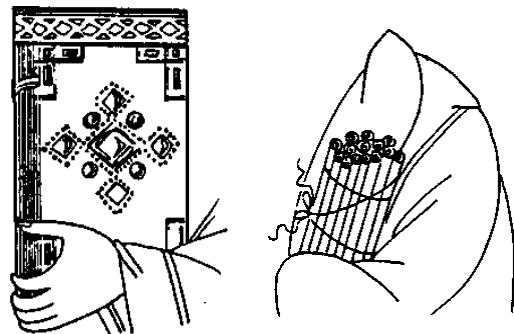

boorte van Maria, het evangelie van de kindsheid (van Jezus) en het evangelie van Nikodemus. Eén van de hoofdmotieven voor het ontstaan van deze geschriften is wel, te bewijzen dat Jezus God is en wel vanaf het eerste ogenblik van zijn menswording. Tot deze groep behoren niet die boeken welke als 'apocrief' bestempeld worden vanwege het feit dat ze door veel protestantse kerken niet tot de canon behorend gerekend worden. Deze kerken volgen de joodse traditie die deze boeken niet aanvaardde, deels op nationalistische gronden, deels door het feit dat ze meende dat de boeken oorspronkelijk niet in het Hebreeuws geschreven waren. Zulke boeken zijn o.a.: het boek Judith, Tobit, het eerste en tweede boek Makkabeën, Baruch. Voor de studie van de ikonen is het daarom van belang te weten dat verschillende details op ikonen van bijbelteksten stammen zoals die in de orthodoxe en de katholieke kerk gebruikt worden, en dat deze teksten niet voorkomen in de zogenaamde protestantse bijbels.

apostel

Een door Jezus uitgekozen leerling. In de ikonografie van het Oosten hebben ze geen eigen attribuut, met uitzondering van Petrus die meestal twee sleutels (soms één) in de hand houdt. Zij die een in de canon opgenomen brief geschreven heb-

ben, krijgen een boek of een gesloten schriftrol in de hand. Sommige ikonen van Paulus tonen een bundel geschriften.

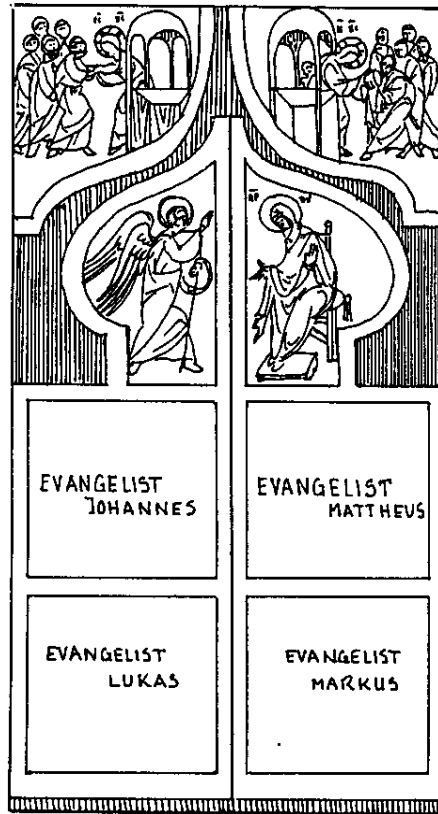
Als de twaalf apostelen als een groep afgebeeld worden, neemt Petrus steeds de eerste plaats in (bijv. bij de Intrede in Jeruzalem). Als Paulus bij de groep staat, neemt hij steeds de tweede plaats in. Op ikonen waar een historisch gebeuren voorgesteld wordt waarbij de apostelen staan, komt Paulus niet voor, omdat hij pas na de Hemelvaart van Christus bij de 'twaalf' kwam. Bij niet-historische ikonen waarop de 'twaalf' staan, zoals bijvoorbeeld 'de Wijnstok' (Ampelos) of de 'Mystieke maaltijd', is gewoonlijk Matthias niet aanwezig en worden vaak de apostelen Judas Thaddeus en Jakobus de Meerdere de zoon van Zebedeus, vervangen door de twee evangelisten die niet tot het college der twaalf behoorden: Lukas en Markus.

apostel (een van de zeventig)

In de oosterse traditie krijgen ook de leerlingen der apostelen de titel 'apostel'. Hier vallen dan ook onder de evangelisten Markus en Lukas. Het 'feest der zeventig' is op 4 januari.

apostelcommunie

Hieronder verstaan we in de ikonografie de mystieke voorstelling van het Avondmaal. Christus, tweemaal afgebeeld, deelt het Brood uit aan Petrus en vijf achter hem staande apostelen, en reikt de kelk aan aan Paulus, die ook weer vijf apostelen achter zich heeft staan. Zo'n voorstelling staat op de pateen van Riha, die uit de tijd van Justinus II (565-578) stamt. Deze pateen werd in Konstantinopel vervaardigd. De aanwezigheid van Paulus en de afwezigheid van Judas tonen duidelijk aan dat het niet de historische maaltijd is, maar de mystieke (tekening onder). Achter, (soms boven) Christus staan twee engelen met >ripidia in de hand, die aanduiden dat het hier om een hemels gebeuren gaat. Deze ikoon staat achter het altaar op de oostwand en op de ikonostase als ikoon op de centrale plaats in de rij der feestikonen. Soms is de ikoon in tweeën gedeeld en in de hoeken boven de koninklijke deuren aangebracht (tekening hiernaast). In het noorden van Rusland wordt de mystieke maaltijd soms onder de ikoon van de Blijde Boodschap en boven de vier evan-

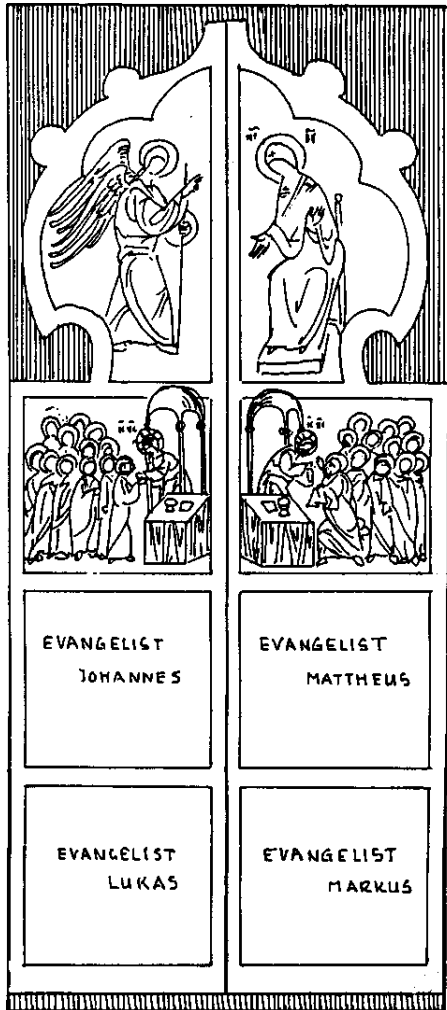

gelisten geplaatst. In dit geval staat links Petrus met achter hem 10 of 11 apostelen, en rechts Paulus, met 10 of 11 apostelen (afbeelding op volgende bladzijde).

apostelgelijke

Heiligen, die voor het bekeringswerk van hun land van grote betekenis zijn geweest, dragen deze titel. Voor Rusland: Vladimir,

voor Georgië: Nina en voor de Slavische stammen: Kyrillus en Methodius. Maria Magdalena, die in oude opschriften de titel 'Apostel der Apostelen' draagt, wordt op ikonen meestal met 'apostelgelijke' aangeduid.

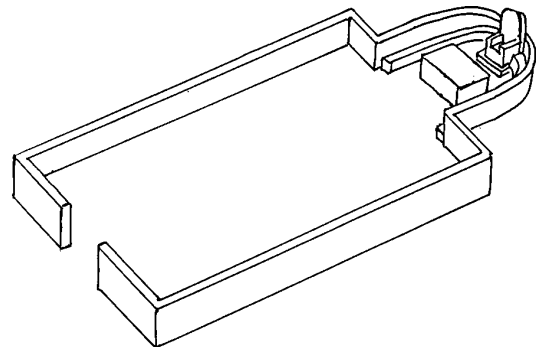
apostelrij

Deze naam wordt soms gegeven aan die rij van de ikonostase, waar centraal de >deësis staat. Op deze rij staat links van Michaël, Petrus en rechts van Gabriël, Paulus. Verdere apostelen zijn dan de evangelisten Johannes en Mattheus en de tot de 'zeventig' behorende Lukas en Markus.

apsis

Een halfronde uitbouw die in de Romeinse basilica tegenover de ingang lag en de plaats was van de keizerstroon. Als deze bouw door de christenen overgenomen wordt, komt tegen de muur van de apsis

de zetel van de bisschop, met aan beide zijden de zitplaatsen voor de concelebrerende geestelijkheid. In de apsis komt dan

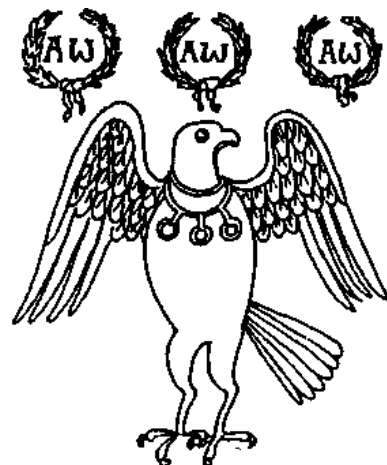
vóór de zetel van de bisschop het vrijstaande altaar.

archimandriet

De abt van een groot klooster draagt vaak de titel archimandriet. (arkhos = leider, mandra = schapenkudde) De patriarch van de Russisch-orthodoxe kerk is tevens archimandriet van het S. Sergius-Drievuldigheidsklooster (te Serge-Possad, voorheen Zagorsk).

arend

De oudste poging om de Drievuldigheid visueel voor te stellen is hoogstwaarschijnlijk 'de Arend der Drievuldigheid' van een muurschildering uit Bawit (Egypte), die mogelijk uit de zesde eeuw stamt. Boven een arend zijn drie gelijke kransen, die ieder de letters A en Ω omvatten. Hij draagt een halsband waaraan drie gelijke medaillons hangen. De arend was reeds bij de alleroudste culturen het symbool van de goddelijke macht. Op ikonen komt de

arend voor als symbool van de evangelist Johannes (in de punten van de uiterste >mandorla van de Pantokrator-ikoon. Het plaatsen van een arend boven of naast de evangelist Johannes, als hij op de koninklijke deuren van de ikonostase geschilderd wordt, duidt op westerse invloed en moet vermeden worden. Dieren horen niet thuis op een ikonostase. Ook Georgios staat zonder paard op de ikonostase.

artoforion

De Griekse naam betekent 'brooddrager' en de Kerkslavische 'gavenbewaarster'. Het is een uit edelmetaal gemaakt 'kastje' waarin het geconsacreerde brood bewaard wordt en dat dus overeenkomst bezit met het tabernakel op het altaar van de westerse kerk.

artos

Bij de Grieken de naam voor de eucharistie. Artos betekent 'brood'. In de ikonografie wordt het 'Brood' voorgesteld door een jonge Emmanuel die in een kelk staat en

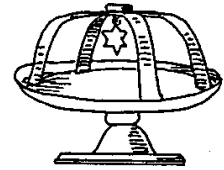
met beide handen zegent. Hij is het Levenbrengend Brood.

assist

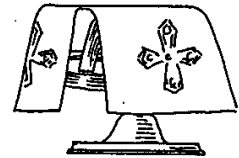
De met bladgoud getekende lichtlijnen, meestal op de kleren van Christus-Emmanuel en de Moeder Gods. Een bij de oud-rituele ikoonschilders voorkomende techniek was het aanbrengen van assist met behulp van knoflooksap.

asteriskos

Komt van het Griekse woord voor ster. Het is een metalen voorwerp dat er voor zorgt dat de broodpartikels die op de pateen liggen, niet in aanraking komen met het doek dat over de pateen gelegd wordt.

Vanaf de beide beugels hangt in het midden een metalen sterretje. Aangezien de pateen met het brood de geboorte van Christus symboliseert, heeft men er deze 'Ster van Bethlehem' aangebracht.

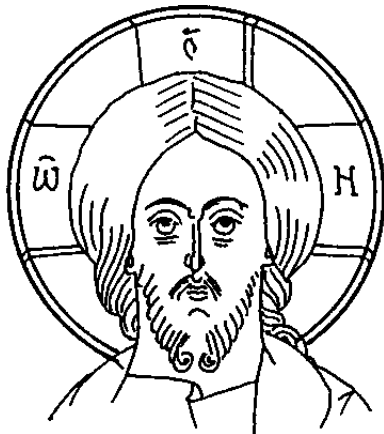
attribuut

Een voorwerp dat in betrekking staat tot het leven, de leer of de marteling van een heilige. Het attribuut van Petrus vormen de sleutels, van Paulus (in het westen) een zwaard, van een engel een staf. Van een attribuut spreken we gewoonlijk als de heilige ermee of ernaast afgebeeld staat: Petrus heeft op een ikoon zijn attribuut, de twee sleutels in zijn hand. Op de pauselijke vlag staat het symbool van Petrus' macht: de twee gekruiste sleutels.

aureool

Achter het hoofd van iedere heilige, >de Oude van Dagen, de Heilige Geest, Christus, Maria, en de heiligen moet een ronde aureool (ook: nimbus) aangebracht worden. Deze is van goud of van een kleur die soms door de traditie beïnvloed kan zijn, en is in ieder geval ondoorschijnend. De aureool van Christus heeft een dubbele lijn als rand en een kruis waarvan drie armen zichtbaar zijn. In de armen staan de drie Griekse letters Ο Ω Ν (in Griekse ikonen, niet de alleroudste) of Ω Ο Ν (in Russische ikonen). Deze drie letters duiden aan dat Christus God is. De oorsprong ligt in Exodus 3: 13,14 waar Mozes staande voor het brandende braambos aan de stem vraagt wie hij aan zijn broeders melden zal. 'En God sprak tot Mozes: 'Ik ben, die Ik ben'', wat door het Griekse Ο Ω Ν, de Zijnde, goed aangeduid wordt.

De volgorde van de letters is op de meeste Griekse ikonen volgens de afbeelding boven, op alle Russische ikonen volgens de afbeelding midden. De aureool van de 'Oude van Dagen', het symbool van God de Vader, draagt een achtpuntige ster waarbij er zeven punten zichtbaar zijn (afbeelding beneden). De zeven punten

staan voor de zeven scheppingsdagen, terwijl het onzichtbare achtste punt de zogenoemde 'avondloze dag' aanduidt, de eeuwigheid. Deze zevenpuntige aureool komt ook voor om het hoofd van een engel, als deze een inspirerende functie heeft: ikonen van een aan zijn schrijftafel gebogen evangelist hebben vaak een over zijn schouder gebogen engel die in zijn oor fluistert. Deze engel heeft dan vaak een aureool met de zeven punten.

autokefaal

Een orthodoxe kerk is autokefaal wanneer ze geheel zelfstandig optreedt, zowel in haar binnen- als in haar buitenkerkelijke aangelegenheden: als merkteken van haar autokefaal zijn wordt gewoonlijk het zegenen en wijden der oliën, vooral het voor bisschopswijdingen benodigde chrisma aangenomen.

autonoom

Een orthodoxe kerk is autonoom wanneer zij in haar binnenkerkelijke betrekkingen - bijvoorbeeld het benoemen van bisschoppen - zelfstandig is, maar niet in buitenkerkelijke aangelegenheden. Als teken hiervan ontvangt ze het chrisma van de kerk waarvan ze in buitenkerkelijke zaken afhankelijk is: als voorbeeld benoemt de autonome orthodoxe Kerk van Finland haar eigen bisschoppen, maar ontvangt het chrisma van het Patriarchaat van Konstantinopel.

avondmaal

Het avondmaal wordt op een van de muren van de kerk geschilderd. Op de ikonostase hoort deze voorstelling niet te staan, vanwege de aanwezigheid van Judas. Op de oudere voorstellingen worden Jezus en zijn leerlingen om de >sigmatafel geplaatst. Op de tafel liggen de bittere kruiden van het joodse paasmaal. Op een schaal liggen vaak vissen: volgens de joodse traditie was de vis een belangrijk gerecht tijdens het paasmaal. De kelk wordt aangeraakt door Judas. Soms staan aan beide zijden van de tafel twee pilaren met erop brandende lampen: een aanduiding dat de maaltijd 's avonds plaatsvond.